
Lars Pettersson

Yrkesutbildning för tillväxt?

Om mångfald, experiment, autonomi och den svenska modellen – ett debattinlägg

I dessa arbetslöshetstider ses ofta utbildning som det instrument som ska lösa alla problem. Överhuvudtaget är situationen sådan att risken för avsevärd över- och/eller felinvestering i utbildning är stor. I denna debattartikel hävdas, med gymnasial yrkesförberedande utbildning som exempel, att ett mer experimentellt och inom sig konkurrerande system för yrkesutbildning skulle förbättra situationen. Dessutom understryks vikten av att en fungerande ungdomsarbetsmarknad återskapas, inte minst i egenskap av alternativ utbildningsväg. År efter år av utbildning, som av många upplevs som både tröstlöst och förnedrande, får inte vara det enda alternativet.

Varaktig ekonomisk tillväxt kräver effektiva institutioner. Det innebär att ett lands regelsystem och organisationer ska möjliggöra experiment, upptäckter och förändring. De bör dessutom fungera så att osäkerheten i samspelet mellan ekonomins aktörer minskar, felinvesteringar hålls på en låg nivå och produktions- och transaktionskostnader minimeras (North 1993). De institutionella arrangemangen bör man kunna kanalisera de individuella ansträngningarna till verksamheter som också innebär samhällsekonomisk produktivitet och tillväxt (North & Tho-

mas 1973). Goda institutioner i den här meningen är bl a sådana som innebär klar ansvars- och arbetsfördelning t ex mellan samhällslivets politiska, religiösa och ekonomiska sfärer. Äganderätterna ska dessutom vara väldefinierade och klara. Vinsterna och kostnader för investeringsverksamhet bör tillfalla den som investerar. Ekonomin bör dessutom vara så organiserad att produktionsproblemet utsätts för lösningsförsök på flera håll i ekonomin samtidigt. Överhuvudtaget bör en stor del av investerings- och samordningsbesluten ske inom ramen för en decentraliserad marknadsprocess. Där goda institutioner råder, kommer den ekonomiska verksamheten man kan kännetecknas av mångfald, experiment och autonomi (Rosenberg & Birdzell 1986).

Lars Pettersson är docent vid ekonomisk-historiska institutionen i Lund.

Endast länder där ovanstående har gällt, har lyckats åstadkomma varaktig ekonomisk tillväxt. Så ungefär kan man sammanfatta den historiska erfarenheten, formulerad av ett antal ekonom-historiker som kallar sig neoinstitutionalister och som ägnat sig åt den ekonomiska tillväxtens problem.

Utgångspunkten för denna artikel är att svenska institutioner och organisationer kan och bör diskuteras ur ett sådant här perspektiv. Här ska exemplifieras med den industriellt inriktade yrkesutbildningen under högskolenivå. Sådan utbildning kan i hög grad definieras som investering. Den som bestämmer utbildningens omfattning och innehåll påverkar, liksom den som bestämmer fysiska investeringars innehåll och omfattning, framtida produktivitet och tillväxt. De krafter som bestämmer, och bör bestämma, utbildningsinriktningen är m a o verkligen värda att diskutera – t ex i termer av mångfald, experiment och autonomi. Vi ska emellertid börja med att sätta in den svenska industriella yrkesutbildningen i ett historiskt sammanhang.

Yrkesutbildningen och den svenska modellens framväxt

Under mellankrigstiden var den yrkesinriktade utbildningen utanför företagen uppdelad mellan statliga, kommunala och privata huvudmän. Inte minst de privata instituten, exempelvis Hermods, spelade fr o m 1930-talet en viktig roll för att förse industrin med tekniker och arbetsledare. Inom företagen var lärlingssystemet den vanligaste formen för yrkesutbildning. Staten drev ett antal tekniska läroverk men engagerade sig vare sig i institutens eller i företagens utbildning.

Fröet till förändring var emellertid redan sått. Den rationaliseringssyn som under 1920-talet utvecklats inom industrin kom

alltmer att accepteras av fackföreningsrörelsen. Båda parterna accepterade den tekniska förändringen och den snabba omvandlingen, och därmed högre krav på såväl yrkeskunnande som på rörlighet och anpassning – som kunde underlättas av yrkesutbildning. Denna framväxande samsyn mellan arbetsmarknadens parter låg sedan till grund för utredningsarbete på yrkesutbildningens område under 1930-talet. Samsynen i de här frågorna underlättade det övergripande samhällskontrakt som vi kan sammanfatta i begreppen "Saltsjöbadsandan" och "Arbetslinjen" och som var viktiga beståndsdelar i det vi kallar "den Svenska Modellen". En annan förenklad karaktärisering av kontraktet är: Förhandling och kompromiss i stället för diktat eller marknadslösningar.

Vad yrkesutbildningen beträffar, så hann den här utvecklingen inte resultera i så mycket under mellankrigstiden (Olofsson 1991). På lite sikt tillkom emellertid nya institutioner. Under kriget bildades t ex ett korporativt organ, Arbetsmarknadens Yrkesråd, som konsulterades i snart sagt varje sammanhang där arbetsmarknad och utbildning dryftades. Här odlade parterna på arbetsmarknaden synen på yrkesutbildning som ett rörlighets- och omvandlingsbefrämjande instrument.

Efterkrigstidens inflationistiska överhettning kom att ytterligare förändra den svenska modellen. Inflationen tvingade fram en omförhandling av samhällskontraktet, som kom att innebära att staten fick en aktivare roll. Kontraktet formulerades i viss mån av Gösta Rehn och Rudolf Meidner. I en serie artiklar 1948 och 1949 presenterade de synpunkter som ytterligare utvecklades i det på LO-kongressen 1951 antagna programmet "Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen". En grundbult var att par-

terna skulle ta ansvar för förhållandena på arbetsmarknaden. Regeringen bar ansvaret för den samhällsekonomiska balansen. Det ankom på regeringen att föra en politik som möjliggjorde löneuttag i nivå med produktivitetens utvecklingen och därmed inte spädde på inflationen. En generellt dämpande finans- och penningpolitik skulle föras. Såväl Big business, Big union som Big government blev alltmer inbegripna i en komplicerad förhandlingsordning som gick ut på att, via ingrepp på olika marknader, uppfylla framförhandlade mål. Yrkesutbildningen fick en viktig roll att spela i det stora spelet. "Arbetslinjen" (arbetsträning i stället för kontantunderstöd vid arbetslöshet) skulle fullföljas, men nu på ett något mer sofistikerat sätt. Rollen växte dessutom utöver de ramar som begränsades av den rena Rehn-Meidnermodellen med dess bristyrkesutbildning och omskolningar. I artiklar och utredningar kom företrädarna att driva tesen att även ordinarie yrkesutbildning kunde bidra till att ta bort inflationistiska flaskhalsar avseende kvalificerad arbetskraft, öka rörlighet och anpassning osv (Rehn 1988). 1950- och 60-talens expansiva utbyggnad av yrkesutbildningen kunde genomföras i stor enighet (Nilsson 1994).

Till detta kom att industrin ropade efter yrkesutbildad arbetskraft – samt att det under perioden drevs en tillväxtdiskussion, som ibland tolkades som om utbildning var en investering som alltid lönade sig. Dessutom blev utbildning ett viktigt element i den samhällsplanering man nu försökte sig på. 1955 års långtidsutredning genomsyrades av tron på "manpower-planning" – att det gick att centralt planera fram lagom doser utbildad arbetskraft till den ekonomiska utveckling man tänkte sig – att balanserad expansion var önskvärd och möjlig. Därtill fanns inom det statsbärande partiet

en föreställning om att man kunde påverka lönebildningen genom omfattande utbud av yrkesutbildade.

Staten, som alltså i sig kom att innefatta ett knippe av olika intressen i industriinriktad utbildning, blev huvudman för nästan all sådan utbildning utanför företagen. Samtidigt växte utbildningsbyråkratin. Näringslivet, fackföreningsrörelsen, kommunalpolitikerna m fl var i viss mån fortfarande inblandade i utbildningsplaneringen, centralt såväl som lokalt. Men när väl statsunderstöden till kommunernas gymnasiala utbildning beslutats, detaljdestinerades de. Lokala intressen kunde inte förhandla om användningen. Den lokala gymnasiala yrkesutbildningen kännetecknades därför av ett visst mått av autonomi gentemot dessa.

1970-talets strukturkris med vidhängande stagflation minskade tilltron till statens förmåga att driva en jämviktsskapande ekonomisk politik. De stora obalanserna på arbetsmarknaden misskrediterade utbildnings- och arbetskraftsplaneringen. Stelheten på arbetsmarknaderna gav anledning till tvivel på utbildningens rörlighetsskapande roll. Inom den vetenskapliga tillväxtdiskussionen hade dessutom utbildning kommit att ytterligare problematiseras. Teorier kring utbildnings sorteringsfunktion och kring möjligheterna att använda utbildning för arbetslivets hierarkisering dök upp (Ohlsson 1986). Överinvestering i utbildning sågs dessutom nu som en möjlighet. Den statsfinansiella krisen i mitten/slutet av 1970-talet skapade dessutom tvivel på statens fortsatta förmåga att finansiera en växande yrkesutbildning.

En implicit svensk modell?

De statsfinansiella problemen har återkommit. Ändå kan vi nu, under 1990-talet,

lägga märke till att argumenteringen för yrkesutbildning som problemlösare snarast stärkts. Något har detta naturligtvis att göra med uppkomsten av utpräglade kunskapsföretag och med att kunskapens roll som produktionsfaktor uppmärksammas. Bland annat har den moderna tillväxtteorin berikats med en uppfattning om kunskapens viktiga roll. Kunskap, som under goda villkor hanteras i industriella organisationer, kan fungera som en hävstång på produktiviteten, ja t o m operera under tilltagande avkastning (Romer 1987).

Den här nya teoretiska inriktningen håller sannolikt på att populariseras och förvandlas till praktisk politik, här liksom i USA. Situationen kan jämföras med den under 1950-talets senare del, då human kapitalteorins budskap, att utbildning är en investering, blev politik.

I humankapitalteorin betraktades emellertid kunskapen som bunden till individer. Den deprecierades med individernas ålder och försvann med deras död. I den nya tillväxtteorin föreställer man sig att kunskapen hanteras i organisationer och därför inte deprecieras på samma sätt. Den är inte heller en knapp resurs, som måste användas med försiktighet. Snarare tvärtom, ju mer den används, desto mer förädlas den. Däremot kan tillgången på individer som har kompetensen att använda den vara knapp.

Vi ska återkomma till den nya tillväxtteorin. Det finns emellertid andra orsaker till det stora intresse som utbildningsfrågorna fått. Själva uppkomsten av en allt stelare arbetsmarknad är i sig en orsak. När ett traditionellt sätt att skaffa sig kompetens försvinner – att komma in på arbetsmarknaden via ett lågt betalt arbete och sedan hålla sig kvar eller t o m stiga i befattningsnivå genom en omväxlande karriär – blir utbildning det enda sättet. För individerna

blir utbildningsfrågorna oerhört viktiga. Men också för arbetsgivarna. För dem kan stöd till lokala satsningar på utbildning vara alternativ, när det är svårt att få in kompetens via arbetsmarknaden. Även deras intresse för egenfinansierad utbildning ökar, eftersom de kan räkna med att få behålla en stor del av den utbildade personalen om arbetsmarknaden är stel.

Överhuvudtaget kan ett stort antal hypoteser, avseende det stora intresse yrkesutbildningen rönt, formuleras, bl a den att satsningar på yrkesinriktad utbildning blir sista tillflykt, när förhandlingar om helt andra saker gått i stå. ”Även om vi inte kunde lösa arbetslöshetsproblemet kunde vi komma överens om mera utbildning”. Den svenska modellen innebär bl a just förhandling framför diktat eller marknadslösning. Sannolikt är kompromissförklaringen giltigare i Sverige än på många andra håll. Är det helt fel att tolka den nuvarande populariteten för olika former av yrkes- och yrkesförberedande utbildning som resultat av förhandlingsmodellens misslyckande, vad avser arbetslösheten? Flera konspirationshypoteser kan för övrigt formuleras: Politiker, fackföreningsledare, företagare, ja många olika samhällsaktörer, ser mera utbildning, och framförallt mera yrkes- och yrkesförberedande utbildning av olika slag, som räddaren i den nuvarande nöden. Orsaken är sannolikt att beteenden och incitament tillkommit, som inte utan vidare hör den explicita svenska modellen till – och som inte självfallet gynnar produktivitet och tillväxt. Här kommer några förslag: Nymerkantilistiska *rikspolitik*er, som bränt fingrarna på de senaste årtiondenas monumentala felinvesteringar i bostadsbyggande, i varvs-, stål- och bilindustri m m, har nära nog bara utbildning kvar som okomprometterat investeringsfält. Alltså kan man visa handlings-

kraft just på det området. Om ungdomar hålls längre i utbildning minskar dessutom ungdomsarbetslösheten rent statistiskt, åtminstone på kort sikt, vilket ytterligare ökar lockelsen av utbildningssatsningar. Även industriell regionalpolitik brukar resultera i felinvesteringar. På utbildningsområdet dröjer det emellertid länge, innan felsatsningar blir tydliga. *Lokala och regionala politiker* kan därför riskfritt blanda samman utbildningssatsningar med stöd- eller regionalpolitik. *Fackliga företrädare* kan se specialiserad utbildning som legitimering för höga lönekrav och som instrument för monopolisering av yrkesområden. *Företagare* kan i offentligt betald massutbildning se en lönesänkande kraft. De kan dessutom se möjligheterna att legitimera hierarkier på arbetsplatserna med hjälp av olika utbildningsnivåer. *Centrala och lokala utbildningsbyråkratier* kan med hjälp av utbildningssatsningar motivera anslagsökningar till den egna verksamheten. Får vi tro "The Economist", så betraktar den ekonomiska professionen ofta kompetenshöjande åtgärder som tillåtna medel för att förbättra ett lands komparativa fördelar. Den här uppfattningen, att utbildningsstöd inte verkar snedvridande på den internationella arbetsfördelningen, kan vara en orsak till att stödformen varit populär bland en del *ekonomier* med statsinterventionistisk läggning. De kunde rekommendera ett offentligt stöd till olika näringar utan att bli beskyllda för protektionism.

Används m a o i samhällsdebatten samhällsekonomiska argument, som bör tolkas som försök att sublimeras gruppegoistiska drivkrafter? Formas nu institutioner och skapas incitament som rätt lite har med nationell tillväxt och sysselsättning att göra? *Har en implicit svensk modell utvecklats, som givit yrkesutbildningen andra roller än den explicita?* Hypoteserna ovan är inte lätta att

pröva. De ger emellertid anledning till en smula misstänksamhet mot föreställningen att en nära nog alla omfattande, offentligt finansierad, yrkes- och yrkesförberedande utbildning, ska vara hävstången framför andra för tillväxt och sysselsättning. Så många intressen och motiv *kan* vara inblandade, som har andra prioriteringar.

Argument för mer och bättre yrkesinriktad utbildning

Resonemanget ovan handlade om risken för att yrkes- och yrkesförberedande utbildning expanderas av fel skäl, för mycket och i fel former. Det hindrar inte att den som pläderar för mer yrkesinriktad utbildning kan ha rätt. Framförallt är det naturligtvis riktigt att pläderna för bättre sådan utbildning. Det gäller inte minst för de verksamheter som här används som exempel; industri och industrianknutna verksamheter. Vi kommer då till frågan: Under vilka former bör utbildningen ske?

Enligt modern tillväxtteori utgör det effektiva skapandet, koordineringen och användningen av kunskap i organisationer den främsta källan till tillväxt (Romer 1986). Om så är fallet, ställer det vissa krav på utbildningen. Tar vi exemplet industrin, kan vi naturligtvis inte tolka dessa krav så att utbildningen utanför företagen ska ge möjligheter för omedelbart inhopps på de yrkesbefattningar utbildningen tänks leda till. Idealt ska skolkunskaperna snarast fungera som ett minsta gemensamt "språk" eller medium, i vilket kvalificerad kunskap kan spridas och utvecklas inom organisationen (Eliasson 1989). Kunskaperna ska m a o fungera som grund för såväl s k "tyst kunskapsöverföring", som för arbetsplatsutbildning av mer organiserat slag. En gemensam kunskaps- och begreppsbas i den här

meningen minskar ju dessutom de kostnader som genereras av mångfalden transaktioner inom organisationen – och med andra organisationer. En mycket stor del av ett modernt företags kostnader beräknas idag utgöras av transaktionkostnader. Så mycket viktigare då att detta språk, denna kunskaps- och begreppsbas, är av så hög klass att de som arbetsplatsutbildas kan ombildas och utvecklas under lång tid framåt. Det vill säga att de har så goda generella kunskaper att de verkligen kan vara en förutsättning för morgondagens industriella teknik och organisation.

Industriell kunskapsproduktion och kunskapshandling handlar emellertid inte bara om att hantera och förändra teknik. Tjänsteinslaget har blivit mer omfattande även i många industriföretags verksamhet. De gör i allt högre grad detsamma som skolan, lär människor nya saker. Dessutom verkar de alltmer i en internationell miljö. Det ovan nämnda språket – kunskapsbasen – kan därför med fördel innehålla även språk i traditionell mening. "Just in Time" och decentraliserad förtroendestyrning har lett till att exempelvis en maskinoperatör på ett verkstadsföretag ibland har kundkontakter. Skulle dessutom ett fel uppstå på maskinen måste han/hon ibland kommunicera med en reparatör från maskinleverantören – ofta från ett annat land – eller så kopplar han/hon via modem upp sig mot leverantörsfirman, som sköter felsökningen från det egna företaget. I samtliga fall måste operatören kommunicera. Ett bagage av traditionella skolkunskaper, språkkunskaper och omvärldsorientering är ytterst användbart i sådana sammanhang.

Det här låter som argument för de treåriga yrkesförberedande gymnasieprogrammen, som ju startar med en med övriga program gemensam kärna avseende bl a språk. Man

försöker dessutom även tona ner tillämpningar och färdighetsträning till förmån för allmän teknikförståelse och problemlösningsförmåga, vilket kunde tyda på att man vill skapa ett medium i vilket kvalificerad kunskap kan spridas och utvecklas. I stället för att, som så ofta förr, i den yrkesutbildande tvååriga gymnasieskolan, syssla med gårdagens teknik och industriella organisation, tänks eleverna dessutom i högre grad få komma ut på arbetsplatser, på vilka man använder dagens och kanske t o m experimenterar med morgondagens teknik och organisation. Innehållsligt kan många av de nya programmen motiveras. Decentraliseringen av yrkesutbildningen, med kommunerna som ny huvudman, har dessutom visat sig ge upphov till såväl experiment som viss mångfald. Ute i kommunerna slår sig nu företag samman för att, tillsammans med kommunen, finansiera och driva nya typer av gymnasielinjer inom industriprogrammens ram. Inte minst är man ute efter en annan rekrytering än den som industriprogrammen hittills haft. Men sannolikt vill man också ha en högre nivå på det "industriella språket", än den som industriprogrammen hittills kunnat ge. I åtskilliga fall har man t ex byggt in ytterligare timmar samhällsvetenskapliga eller naturvetenskapliga ämnen för att konkurrera med de teoretiska programmen om eleverna. Lösningarna ser emellertid olika ut i olika kommuner. Sannolikt håller det svenska systemet för industriell, gymnasial yrkesutbildning på att bli mera såväl mångformigt som experimentellt. Så långt fördelarna.

En implicit lokal svensk modell?

Frågan är emellertid, om de här treåriga industriprogrammen med kommunen som huvudman bör vara det enda alternativet,

vad avser gymnasial yrkesutbildning. Mycket talar för att de bör betraktas som ett experiment bland andra och så småningom utvärderas gentemot andra system eller program. Så kan bristen på autonomi komma att innebära problem. Jag tänker då inte bara på finansieringen, som väl i praktiken delas mellan stat, kommun och företag. De korporativt uppbyggda, lokala programråden håller, i praktiken, på att bli beslutande organ. Flera olika världar ska nu hitta former för samverkan och jämkna sina olika intressen i ett förhandlingsspel. Företag, kommun, intresseorganisationer m fl ska enas om hur de medel som kommunpolitikerna destinerar till industriprogrammen ska användas. De olika representanterna definierar sannolikt yrkesutbildningens roll på olika sätt. Alla vill väl ha produktivitet och tillväxt – men också en del andra saker. Inom fackföreningsrörelsen har uttrycket ”den kommunala arbets- och utbildningslinjen” dykt upp, vilket väl antyder att man ibland betraktar de lokala utbildningsinsatserna som alternativ till den kollapsande centrala sysselsättningspolitiken. Ett något annorlunda problem är att det inom skolan finns olika kulturer – och olika fackföreningar – som nu ska samarbeta i högre grad än förut. Så ska lärarna från karaktärsämnen (i de industriförberedande programmen oftast män) hitta nya samarbetsformer med lärarna i kärnämnen (oftast kvinnor). Sannolikt har den kulturkonflikten bidragit till den stora andelen underkända i kärnämnen.

Ser vi till den utvärdering som skett av försöksverksamheten, så andades den i början en positiv och optimistisk ton avseende reformen i sin helhet, samtidigt som en mängd problem identifieras, som har att göra med rekvisering av utbildningsplatser på företagen, handledarutbildning, slutande av avtal mellan skola och arbetsplats, fack-

föreningarnas roll m m (SOU 1992:25). Efterhand har tongångarna skärpts:

En förutsättning för att den gymnasiala yrkesutbildningen ska kunna utvecklas positivt är att staten, kommunerna och arbetslivet samverkar på ett effektivt sätt, med respekt för varandras kompetensområden. Den information utredningen fått visar att detta nödvändiga samarbete inte alltid fungerar väl. (SOU 1994:101).

Utsagorna speglar en omfattande lokal förhandlingsprocess. Lite förenklat kan påstås att den svenska modellen håller på att förskjutas mot lokal nivå. Inte minst är innehållet i, och omfattningen av, den företagsförlagda delen av utbildningen ett resultat av förhandling. Avtal ska t ex slutas mellan skolmyndighet och företag kring handledar-, ersättnings-, arbetstids-, ordnings-, arbetsmiljö-, skadestandsfrågor och många andra. Särintressen får nya spelplaner, kan formulera nya mål och kanske hitta nya möjligheter att dränera stats- och kommunkassa för det egna bästa. Risken finns m a o att lokala intressen finner andra skäl för yrkesutbildning än de som kan motiveras samhällsekonomiskt. Att en implicit lokal svensk modell uppstår, innebärande ytterligare byråkratisering och felinvesteringar, att kostnaderna för planerings- och förhandlingsspelet stiger. Desto viktigare då att alternativ finns.

Fungerande ungdomsarbetsmarknad ett utbildningsalternativ

En bra början vore att faktiskt se en flexibel och fungerande arbetsmarknad för ungdomar som ett *utbildningsalternativ*. Varje arbete innehåller ett större eller mindre inslag av utbildning. Ett omväxlande arbetsliv i ungdomen ger i sig varierande grad av yrkesträning och yrkeskunnande.

Vi känner i och för sig väl till problemen. Ett är att de ungas arbetsmarknad på olika sätt trängts ut. En intrikat kombination av låglöneavtal, skatteregler och sociala skyddsåtgärder har på olika sätt definierat bort ungdomsarbetena på den reguljära arbetsmarknaden (Ståhl 1993). Det är därför betydelsefullt att vi ser *en upprensning bland de skatte- och löneregler och sociala system som gör det olönsamt för arbetsgivaren att anställa – och ibland för ungdomar att arbeta – som alternativ till utvidgad, skattefinansierad yrkesutbildning*. Det är inte omöjligt att slopade pensionsavgifter för ungdomar vore en lika sysselsättningsskapande åtgärd, som någonsin ett extra år på yrkesförberedande program i gymnasiet.

Så mycket är säkert att även i framtidens ekonomi kommer arbetsuppgifter att finnas, som kan lösas utan omfattande yrkesutbildning. Även om Sverige skulle bli det högteknologiska centrum som många tycks drömma om, så genererar även en sådan ekonomi mängder av arbetsuppgifter av okvalificerat slag. Det är inte optimalt i något avseende att alla arbetar med utbildningskrävande sysslor under hela sitt arbetsliv. Rättvisekrav kan formuleras på många sätt. Ett kunde låta som följer: *År efter år av utbildning, som av många upplevs som både tröstlöst och förnedrande, får inte vara det enda alternativet*.

Ett icke-korporativt alternativ

Låt oss dessutom leka med tanken på ett alternativ med klart definierat huvudmannaskap. Närmare bestämt med ett, enligt vilket företagen själva blir huvudmän för en lärlingsutbildning.

Invändningar kan resas. Ett argument för offentlig yrkesutbildning har tidigare varit att det offentliga ansetts bättre kunna slå

vakt om det *adaptiva* inslaget i utbildningen, att företagsstyrd utbildning i alltför hög grad skulle bli ett komplement till företagets samtida investeringar och inte till morgondagens. Idag kan problemet formuleras som en risk att helt företagsstyrd yrkesutbildning alltför lite skulle svara mot de krav på adaptiv utbildning som det moderna kunskapsamhället ställer. Inte bara färdigheter kan bli alltför inriktade på ett företag eller en bransch. Även begrepps- och kunskapsbasen – språket med vars hjälp kunskap kan spridas och förädlas – kan bli alltför företagsspecifikt. Detta är ett problem. Resultatet bestäms av hur framåtblickande företagskulturen är, vilket nog kan variera från företag till företag och från bransch till bransch. Genomsnittligt är det sannolikt så att datoriseringen av industriella processer, satsningarna på s k ”flexibla företag”, med decentralisering av beslut, självstyrande grupper och hög grad av utbytbarhet mellan olika befattningshavare som viktiga inslag, har tvingat fram flera generella undervisningsmoment även i enskilda företags utbildning (NUTEK B:1996:6). Kritiken mot företagsutbildningens bristande adaptivitet skulle därmed mildras.

Ett annat argument som brukar framföras är att den som utbildats på ett företag kan ta sin utbildning och flytta till ett annat. Det utbildande företaget förlorar sin investering. Alltså utbildar företagen otillräckligt eller alltför företagsspecifikt. Alltså försökte det organiserade näringslivet redan tidigt få det offentliga att ta över viss yrkesutbildning. Företagsutbildning har setts som ett typiskt exempel på det slag av marknadsmisslyckande som ger staten en roll. Staten måste gå in och göra det företagen inte vill göra – ge yrkesutbildning. Att företagen trots allt utbildar, beror på, har man sagt, att individer nöjer sig med låg lön

under utbildningstiden – alternativt på att arbetsmarknadens rörlighet är så inskränkt att utbildaren får behålla tillräckligt många utbildade tillräckligt länge.

Marknadsmislyckandet kan emellertid förvandlas till marknadsframgång, eftersom det är *sambällsekoniskt* betydelselöst vem som betalar yrkesutbildningen. Även om inte företagaren får avkastning på utbildningsinvesteringen, kan ju den utbildade få det, om än i ett annat företag. En marknad kan organiseras. Vi kan anta att ett företag lovar att på viss tid utbilda en person som gått igenom grundskolan. Mätaren på om utbildningen är bra eller dålig blir dess förmodligen att leda till anställning och inkomster. Om nu erfarenheterna efterhand visar att de som genomgått utbildningen fått goda villkor, blir företaget eftertraktat bland de unga. Man kan mycket väl tänka sig att de är villiga att bortse från lärlingslönen. Om lönen blev god och anställningsbarheten bestående, kan sökande till och om bli villiga att betala för sådan utbildning. Det är nu inte säkert att terminsavgiften behöver bli så hög. God information om ett stort antal unga presumtiva anställda är värd en hel del för det utbildande företaget. Om ett pris uppstod på yrkesutbildningen, och utbildning blev en mera självklar del av företagets produktion, kunde till och om en viss prispressande konkurrens uppstå om eleverna.

En annan lösning, som redan fungerar på några platser, är att företaget eller en grupp av företag är huvudman för en utbildningslinje. Kommunen går sedan in och köper hela eller delar av verksamheten. Kombinationsmöjligheterna är många.

I en situation med fortsatt dåligt fungerande industriprogram, skulle sannolikt just sådana här alternativ ha uppstått. Men eftersom det offentliga finansiella bidraget till industriprogrammen är så stort, väljer

oftast företagen att försöka förändra dessa till innehåll och rekrytering i stället för att starta eget. Skulle den offentliga finansieringen till yrkesförberedande utbildning avsevärt minskas, skulle sannolikt lärlingsutbildning, avgiftsfinansierad eller inte avgiftsfinansierad, dyka upp i det läge som nu råder. Som ett alternativ bland flera andra typer av huvudmannaskap skulle en sådan företagsutbildning bli ett gott tillskott till utbildningssystemet.

Slutsatser

Eftersom desperationen i sysselsättningsfrågan är stor, och oviljan att se ungdomsarbetslösheten som ett prisbildningsproblem likaså, finns anledning att befaras en framtida offentlig överinvestering i utbildning. Det gäller inte minst industriell yrkesförberedande sådan. Utbildning kan dessutom lätt bli en ersättning för många brister utöver en illa fungerande arbetsmarknad. Och eftersom den lokala utbildningsplaneringen sker i en alltmer korporativ miljö, finns risk för felinvestering i utbildning, utifrån förekomsten av starka lokala särintressen. Allt detta ger anledning att fundera på alternativ: Så borde en fungerande och flexibel ungdomsarbetsmarknad i högre grad ses som en alternativ *utbildningsväg*. Dessutom kunde de treåriga industriprogrammen, på orter där de uppenbarligen misslyckats, med fördel ersättas av lärlingsutbildning med industriföretagen själva som huvudmän. Många företag har sannolikt blivit så duktiga på utbildning att den sidan av deras verksamhet borde expandera och bli en mera normal del av deras produktion för marknaden. Sådan etablering trängs förmodligen ut av industriprogrammen.

Överhuvudtaget skulle flera alternativ, med klar åtskillnad i huvudmannaskap,

Referenser

minska risken för de privata incitamenten att komma alltför mycket i otakt med samhällsekonomisk lönsamhet.

Fördelarna med ett mera mångfaldigt, experimentellt och autonomt system kan uttryckas även på andra sätt: Skoltrötta elever, och kanske även lärare, kan byta system. Elever, som har svårt att klara de krav som karaktärsämnen ställer, får alternativ. Lärarutbildning blir inte en arbetsmarknadens återvändsgränd i samma utsträckning som i ett monolitiskt system. En dålig utbildningsform kan dessutom överges, utan att resultatet blir totalt sammanbrott i yrkesutbildningen.

I ett mångfaldigt system skulle dessutom en slags fortgående utvärdering ske, i den meningen att de olika alternativen kan konkurrera och rangordnas. De som inte ökar produktiviteten i arbetslivet och ger ungdomar arbete får, på lång sikt, svårt att klara sig.

Förändringar i den ovan antydda riktningen stöter naturligtvis på hinder. De strider mot många politikernas interventionistiska instinkter. Lärar- och andra fackförbund utgör dessutom formidabla organiserade intressen för det pågående och för stelhet på arbetsmarknaden. Men möjligheterna och alternativen måste klargöras och förtydligas. Faran är stor att ytterligare steg tas på en väg som leder till felinvesteringar och ineffektivitet, till att endast den offentliga utbildningssektorn växer och – ytterst – till arbetslöshet.

- Eliasson G (1989), "The Dynamics of Supply and Economic Growth – How Industrial Knowledge Accumulation Drives a Path-Dependent Economic Process". *Reprints from IUI*.
- Nilsson, A (1994), "Visions and Labour Demand – The Planning of Vocational Education for Swedish Manufacturing Industry 1950–1993". *Lund Papers in Economic History*, no 39.
- North, D (1993), *Institutionerna, tillväxten och välståndet*. SNS, Stockholm.
- North, D & Thomas, P T (1973), *The Rise of the Western World – A New Economic History*. Cambridge University Press, Cambridge.
- NUTEK B:1996:6, *Towards a Flexible Organisation*. Stockholm 1996. NUTEK Förlag, Stockholm.
- Ohlsson, R (1986), *Högre utbildning och demografisk förändring*. Novapress, Lund.
- Olofsson, J (1991), "Rationaliseringsideologi, arbetsmarknadspolitik och utbildning, Rehn-Meidnermodellen i ny belysning". *Lund Papers in Economic History*, no 10.
- Rehn, G (1988), *Full sysselsättning utan inflation*. Skrifter i urval, Tiden, Stockholm.
- Romer, P M (1986), "Increasing Returns and Long-Run Growth". *Journal of Political Economy*, vol 94.
- Romer, P M (1987), "Growth Based on Increasing Returns Due to Specialization". *American Economic Review*, vol 77.
- Rosenberg, N & Birdzell Jr, L E (1986), *How the West Grew Rich; The Economic Transformation of the Industrial World*. Basic Books Inc, New York.
- SOU 1992:25, *Utvärdering av försöksverksamheten med 3-årig yrkesinriktad utbildning i gymnasieskolan*. Allmänna förlaget, Stockholm.
- Ståhl, I (1993) "Den reglerade arbetsmarknaden". I Lindbeck, A (red) *Nya villkor för ekonomi och politik*. SOU 1993:16, bil 23, Allmänna förlaget, Stockholm.
- SOU 1994:101, *Höj Ribban – Lärarkompetens för yrkesutbildning*. Allmänna förlaget, Stockholm.